

همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران

یزد - بهمن ماه ۱۳۹۴

National conference of native architecture & urbanism of IRAN

سیری در عناصر و تزیینات معماری یزد

طلیعه بهرامی

دانشجوی کارشناسی معماری داخلی دانشگاه علمی کاربردی Yektabahrami72@gmail.com

چکیده

یزد واژه باستانی است که ریشه در ((یشت))، ((یزت)) و ((یسن)) دارد و به معنای نیایش، ستایش و ایزد است. شهری که هخامنشیان آن را ((ایساتیس)) خواندند، اسکندر نام کثه بر آن نهاد، ساسانیان اسم ((یزدان)) را برایش برگزیدند و در متون کهن ((دار العباد)) لقب گرفت. یزد دردانه کویر است و آن را بخشی از سرزمین ماد می دانند. یزد پس از طلوع اسلام، زیستگاه قبایل عرب بود و در دوره ی آل کاکویه مساجد، مدارس و قنات های متعددی در این شهر بنا کردند. روش تحقیق توصیف تحلیلی است و از طریق مطالعه ی کتابخانه ای انجام شده است. در همین راستا ابتدا ویژگی معماری ایرانی و اصول معماری ایرانی بیان شده، سپس به شیوه معماری یزد و سبک خراسانی و بنای معروف آن، مسجد جامع فهرج و تاثیر اسلام بر معماری ایرانی و اسلامی در یزد به مختصر اشاره شده، همچنین در این مقاله سعی شده به بررسی و معرفی مصالح، عناصر و تزیینات برخی آثار تاریخی یزد بپردازد. در این پژوهش تحقیقات کتابخانه ای و مطالعه تاریخی بر حسب مورد (آثار تاریخی یزد)، سبک خراسانی و شیوه معماری یزد از قبیل بهره گیری از مصالح بوم آورد، درون گرایی، خودبسندگی، مردم واری و پرهیز از بیهودگی و تاثیر فرهنگ اسلامی بر معماری ایرانی، بهره گیری از ارزش های معماری اسلامی و بکارگیری شیوه معماری گذشته یزد در ساختمان سازی امروزی برای رفع ممانعت های احتمالی در ساختمان سازی یزد و همچنین متکی بودن به ارزش ها و تمدن غنی ایرانی در ساختمان سازی و به این طریق عدم وابستگی به شیوه و روش معماری غرب هدف مقاله بوده است.

واژگان کلیدی: عناصر و تزیینات، آثار تاریخی یزد، شیوه معماری یزد، معماری ایرانی، تاثیر اسلام بر معماری

همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران

یزد - بهمن ماه ۱۳۹۴

National conference of native architecture & urbanism of IRAN

مقدمه:

یزد واژه باستانی است که ریشه در ((یشت))، ((یزت)) و ((یسن)) دارد و به معنای نیایش، ستایش و ایزد است. شهری که هخامنشیان آن را ((ایساتیس)) خواندند، اسکندر نام کنه بر آن نهاد، ساسانیان اسم ((یزدان)) را برایش برگزیدند و در متون کهن ((دارالعباد)) لقب گرفت. یزد در دانه کویر است و آن را بخشی از سرزمین ماد می دانند. نشانه های تمدن دیرینه ی این دیار در دست افزارهای سنگی دره های شیرکوه، نگاره های کوه ارنان و سفالینه های منقوش عیلامی نارین قلعه ی میبد هوید است.

یزد پس از طلوع اسلام، زیستگاه قبایل عرب بود و در دوره ی آل کاکویه مساجد، مدارس و قنات های متعددی در این شهر بنا کردند. در حمله ی مغول با تدبیر سلطان قطب الدین، حاکم وقت یزد، از ویرانی درامان ماند و بازرگانی آن رونق یافت. در روزگار آل مظفر خوش درخشید و اقتدار، شکوفایی و عظمت فرهنگی آن به اوج رسید و در زمان تیوریان و صفویان، در تجارت و بازرگانی شهره شد. مردم یزد قرن هاست در جوار این دشت بیابانی پهناور زیسته اند و با طبیعت قهار همگام شده اند و در تداوم بقای این سرزمین کوشیده اند، از گل ناچیز، غنی ترین آثار معماری را آفریده اند، با احداث قنات شالوده ی شهر را پی افکنده اند و دل های زلالشان درخشندگی را به آب قنات ها بخشید. موج های بیابان را ستودند تا ریگ های روانش، به زیبایی جویبارها باشد و درختان انار پرورنده اند تا خون تپنده ی کویر باشد. یزد این سرزمین صمیمی و آرام، مامنی برای بناهای باستانی و اسلامی بوده: مساجد، خانه های تاریخی، آسیاب ها، آب انبارها، بادگیرها، ساباط ها و... نشانه ای از میراث دیرین این ملک است که قرن هاست هنر زیستن را به مردمانش آموخته است.

هدف مقاله:

- بررسی استفاده از مصالح بوم آورد، عناصر و تزیینات در برخی آثار معماری یزد، معرفی و بررسی برخی از آثار تاریخی شهر تاریخی یزد و بهره گیری از ویژگی و شیوه معماری آنها در معماری معاصر یزد. پاسخ به این سوال که می توان از عناصر و شیوه معماری گذشته برای ساختمان سازی امروزی یزد بهره گرفت...
- هر سرزمینی یک روح، یک تفکر، یک فرهنگ، یک معماری دارد که قابل تداوم است و باید تداوم پیدا کند. روش تحقیق توصیف تحلیلی است و از طریق مطالعه ی کتابخانه ای انجام شده است. در همین راستا ابتدا ویژگی های معماری ایران و اصول معماری ایرانی مطرح شده توسط محمد کریم پیر نیا به مختصر ذکر شده و سپس به شیوه معماری خراسانی و معرفی بنای معروف این سبک مسجد جامع فهرج و تاثیر اسلام بر معماری یزد می پردازد. همچنین در این مقاله سعی شده به بررسی و معرفی مصالح، عناصر و تزیینات برخی آثار تاریخی یزد بپردازد و در رفع ممانعت های احتمالی ساختمان سازی یزد از این عناصر و مصالح بوم آورد اصول معماری ایرانی از قبیل درون گرایی و خود بسندگی و... استفاده شود. در این پژوهش تحقیقات بصورت کتابخانه ای و مطالعه تاریخی بر حسب مورد (آثار باستانی شهر یزد)، عناصر و تزیینات بکار رفته در این بناها سعی بر انجام آن بوده است.

ویژگی های معماری ایران:

معماری ایرانی عموماً دارای مصرف و مفهوم دینی بوده است و در درجه ی نخست دارای تاثیر ماورالطبیعه و سحرآمیزی است که در رابطه با آن، انسان در مسیر درک خداوند و قدرت الهی قرار می گیرد.

همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران

یزد - بهمن ماه ۱۳۹۴

National conference of native architecture & urbanism of IRAN

معماری ایرانی بر استحکام و مقاومت رعایت اصول سازه تاکید فوق العاده داشته است و به نظر میرسد که ساختمان ها به ویژه بناهای خاص مذهبی، قصرها و ابنیه ی تاریخی نه و تنها برا دهه ها و سده ها که برای استفاده و کارکرد بسیار طولانی برپا شده است.

معماری ایرانی ضمناً بر نماسازی و تزیینات بنا که عامل فزاینده ی زیبایی آن است نیز تاکید و توجه خاصی داشته است. معماری ایرانی به استفاده از مصالح بومی در ساختمان سازی عنایت خاصی شده و ضمناً خصوصیات اقلیمی نیز در ایجاد بنا مدنظر بوده است.

در معماری ایرانی به نور و روشنی توجه داشته و برعکس از تیرگی و تاریکی و ظلمت دوری جسته است.

اصول معماری ایرانی:

معماری ایرانی از دیرباز دارای چند اصل بوده که به خوبی در نمونه های این هنر نمایان شده است. این اصول عبارت است از: مردم واری: مردم واری به معنای رعایت تناسب میان اندام های ساختمانی با اندام های انسان و توجه به نیاز های او در کار ساختمان سازی است. معماری همیشه و همه جا هنری وابسته به طندگی بوده و در ایران بیش از هر جای دیگر این وابستگی وجود داشته است.

پرهیز از بیهودگی: د معماری ایرانی تلاش می شده کاری بیهوده در ساختمان نشود و از اسراف بپرهیزند. این اصل هم پیش از اسلام و هم پس از آن مراعات شده است.

نیارش: از واژه ی نیارش در معماری گذشته ایران بسیار استفاده می شده است. نیارش به دانش ایستایی، فن ساختمان و ساختمایه (مصالح) شناسی گفته می شده است. معماران گذشته به نیارش ساختمان بسیار توجه کرده و آن را از زیبایی جدا نی دانستند. آنها به تجربه، به اندازه هایی برای پوشش ها و دهانه ها و جرزها دست یافته بودند که همه بر پایه ی نیارش به دست آمده بود.

درون گرایی: اصولاً در ساماندهی اندام های گوناگون ساختمان و به ویژه خانه های سنتی، باورهای مردم، بسیار کارساز بوده است. یکی از باورهای مردم ایران، ارزش نهادن به زندگی شخصی و حرمت آن و نیز عزت نفس ایرانیان بوده که این تمر به گونه ای معماری ایران را درون گرا ساخته است.

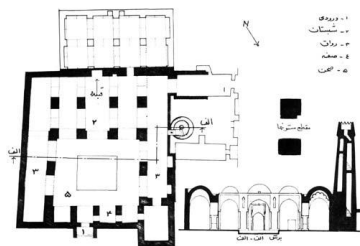
خودبسندگی: معماران ایرانی در تلاش بودند تا ساختمایه ی مورد نیاز خود را از نزدیک مکان ها به دست آورند و چنان ساختمان را می ساخت

ند که نیاز به مصالح از دیگر مکان ها نبوده و خود بسنده باشند. بدین گونه کار ساخت با شتاب بیشتری انجام می شده و ساختمان با طبیعت خود سازگار بوده است، از طرفی در هنگام نوسازی آن همیشه مصالح مورد نیاز آن در دسترس بوده است.

گروه کثیری از صاحب نظران نیز شیوه های معماری را در شش سبک که بر اساس پایه ی خاستگاهشان نام گذاری شده است، بیان می کنند که عبارت است از:

۱. شیوه ی پارسی
۲. شیوه ی پارسی
۳. شیوه ی خراسانی
۴. شیوه ی رازی
۵. شیوه ی آذری
۶. شیوه ی اصفهانی
۷. شیوه ی نوین

شیوه خراسانی: در سده ی نخست هجری قمری پدید آمد و تا سده ی چهارم هـ-ق ادامه یافت. آنچه درباره ی فرهنگ این زمان گفتنی است آن است که دگرگونی های فرهنگی، بیشتر در خراسان رخ می داد. آن سرزمین، زادگاه نخستین نمونه ها هنر و معماری اسلامی است و از آنجا به شهرهایی چون دامغان، یزد و غیره... رسیده است. رانی صیقل می بخشد به کار گرفتند. شیوه خراسانی از قرن نخست اسلام پدید آمد و در دوره های صفاریان،

پلان و برش مسجد فهرج یزد

سامانیان و غزنویان تا پیدایش دیلمیان در تمامی سرزمین های خاوری اسلامی معمول بوده است. در شیوه ی خراسانی، مساجد و بناهایی مانند اماکن متبرکه، بر مبنای بناهای چهار ایوانی بنا شده است. مثلاً مسجد جمعه ی اصفهان که دارای چهار ایوان و شبستان های وسیع است. به طور کلی در مراحل اولیه ی استفاده از این شیوه، پوشش های کاشی وجود نداشته و در دوران های بعد روسازی و نماسازی شده است. از جمله آثار ساخته شده به این شیوه می توان مسجد جامع فهرج (۵۰-۶۰ هجری) نام برد .

عناصر و تزئینات معماری یزد

در هنر اسلامی انتزاع و ساده کردن و نزدیک شدن به محتوای طبیعت که با تایید دین بر عدم طبیعت گرایی و عین سازی مخلوقات الهی همراه است ابزار اصلی برای بالا رفتن از سکوی طبیعت است.

معماری اسلامی هرچند گاه به طور مستمر از طبیعت بهره می جوید. از جمله در باغ ها و باغچه ها، اما عموماً به طور غیر مستقیم از آن بهره مند بوده است. شاید در فکر نخستین ستون های بسیاری از مساجد اولیه نقش و رد پای درختان نخل سرزمین اسلام_ عربستان_ را بتوان پیدا کرد. اما بی گمان بیشترین نقش طبیعت را در آثار تزئینات معماری می یابیم، در اسلیمی ها و ختایی ها و در رنگ آبی کاشی ها و یا در مقرنس ها.

آنچه به دنبال خواهد آمد معرفی کوتاهی است بر یکی از هنرهای شاخص تزئینی در معماری، یعنی مقرنس، که همان طور که ذکر خواهد شد برگرفته از ستون های آهکی آویزان از غارها (استلاکتیت) و نیز لانه ی زنبورهای عسل است. اگرچه مقرنس ریشه در عهد هخامنشی و بلکه و پیشرفت دارد اما شکوفایی و رشد و بالندگی آن مدیون قرون درخشش هنر والا و استعلاطلب اسلامی است.

مقرنس چیست؟

بنایی که طاق و اطراف آن پایه و دارای اضلاع است و به آن به فارسی، آهوپای می گویند. بنای بلند مدور و ایوان آراسته و تزیین شده با صورتها و نقوش که بر آن پایه و راه زینه روند، قسمتی از زینت که در اطاق ها و ایوانها به شکل های گوناگون گچ بری کنند، گچ بری های برجسته بر آستانه خانه چون پای آهو، چیز رنگارنگ و نوعی کلاه.

کوه هایی که طبقه طبقه ساخته و زیر آنها خالی شده و طبقات آن افقی باشد را مقرنس می نامند. ((استالاکیت، ... (معماری_ موتیف تزیینی که فرم آن استالاکیت غارها را به یاد می آورد). استالاکیت آن را در شرق مقرنس می نامند و در غرب مکربس می نامند. مقرنس نوعی تزیین است با فرورفتگی ها و برجستگی هایی از روی نظم و قاعده که در بعضی موارد به شکل استالاکیت آویزان است و در حقیقت این نوع تزیین معماری نوعی تزیین حجم پردازشی شده است.

مقرنس ها از دیدگاه فنی و کاربردی

مقرنس ها به دو سبک اجرا می شود. در هر مقرنس از پایین به بالا عناصر ریزتر و کوچکتر می شود. مقرنس در نقاط مختلفی در سرستون ها و گیلویی ها و کتیبه ها و چشمه طاقها کار می شود.

نام گذاری مقرنس براساس محل ساخت آن است، مثل مقرنس چشمه طاق گیلویی، کتیبه و مقرنس سر ستون، در مورد چشمه طاق چون در قوس ها و طاقی ها کار می شود، مقرنس قوس هم دارد. آنچه در همه ی این انواع مشترک است، عناصر سازنده ی آن است که بنا بر اصطلاح سنتی آلت می نامند که مهمترین آن ها عبارت است از: شاپرک، طاس، تخته، شمشه ی عرقچین، شمشه ی تخته قطاری، چها لنگه ی منتظم و ... آلات نام برده جزء آلات مشترکند ولی بعضی انواع وجود دارد که فقط با مصالح گچ یا آینه یا آجر به کار می رود و استفاده از آن ها با مصالح دیگر مجاز نیست. این آلات همگی هنگام کار روی یک نقشه پیاده می شود و مهمترین و کاربردی ترین آن ها ترکیب طاسه ی نیم شش (شش ضلعی) با دو شاپرک است.

با بررسی آثار اولیه ی به جا مانده، می توان دریافت که مقرنس از آغاز برای تبدیل پلان مربع به یک گنبد به کار گرفته شد. معماری اندلسی مقرنس را نقشی دیگر بخشید: ((در معماری مغربی و اندلسی گنبدها، مبدل به صورت هایی از مجموعه هایی نظیر کندوهای عسل شد و تابع هندسه مربع و مستطیل، که به گرداگرد یک دایره می چرخید)). این نوع مقرنس در ایران بسیار نادر و به مقرنس لانه زنبوری معروف است. طی زمان و بهره گیری از امکانات بهتر و پیشرفته تر در معماری، مقرنس را سرانجام به عنصری تزیینی مبدل ساخت. این عنصر اصلی هنر اسلامی در ایران با گذشت زمان با مکاتب مختلف هنری روبرو شد و قرنیه های نقش دار را به شکل ساختمان ها، نوع مصالح و اقسام گچ بری ها عرضه کرد. مقرنس، توانست بر سایر هنرهای تزیینی و صنایع دستی ایران اثر گذارد و موجب تکوین و گسترش انواع هنرها مانند کاشیکاری، گچ بری و غیره شود. چه بسا وجود طرح های بسیار چشم گیر مقرنس در سردرهای درون گنبدها، داخل شبستان ها و محراب ها بود که موجب گسترش روز افزون هنر کاشی سازی شد. به هنگام ساختن منابر و ستون های چوبی داخل مساجد، منبت های زیبا با الهام از اشکال مختلف مقرنس بر روی آن ها نقش بست که نمونه های بی مانند این نوع کارهای روی چوب را می توان در مساجد عهد صفوی مشاهده کرد. (به عنوان نمونه می توان از مقرنس کاری/ کاشیکاری/ مسجد جامع یزد نام برد.

کاشی کاری

کاشی، عبارت است از ((هنر_صنعت)) شکل بخشیدن به گل، پختن آن به کمک حرارت در کوره، تزیین آن با طرح، نقش، لعاب و رنگ و پختن مجدد آن در کوره که همواره جزئی از معماری سنتی ایران را تشکیل داده و از قرن چهارم هجری قمری به بعد به حد وفور در نما سازی ساختمان های ایرانی همچون مساجد، تکایا، حسینیه ها، قصرها و و خانه های مسکونی به کار رفته است.

کاشی با تلفیق آجر

این نوع استفاده از کاشی مانند آجر و کاشی یک رنگ است. با این تفاوت که به جای کاشی یک رنگ از کاشی های الوان استفاده می شده است. آجر و کاشی که به صورت شطرنجی کار می شده، ارزش ویژه ای برای هنرمندان دوران اسلامی ایران داشته است. استفاده از این نوع کاشی در بناهای مذهبی و غیر مذهبی در ایران از قرن هفتم ه-ق به بعد توسعه پیدا کرد. از نمونه های بناهای کار شده با آجر و کاشی با تلفیق هم باید از: مسجد میر چخماق یزد (۸۳۰ ه-ق) _ مسجد جامع یزد

به کارگیری گچ به عنوان یک عنصر تزیینی

گچ یکی از مصالح عمده و رایج تزیین ابنیه دوره اولیه اسلامی در ایران بود و در تمام قرون، بعد رواج و کاربرد خود را حفظ کرد. دوره های باقی مانده از دوره سلجوقی، نشان از پیشرفت قابل توجه استفاده از گچ در تزیین بناها است که به صورت سفید کاری نواحی بزرگ دیوار، ساختن کتیبه و محراب، تقلید آجرکاری که به وسیله رنگ شاخص شده قابل رویت است، اگرچه در ادوار قبل از سلجوقیان، استعمال گچ به عنوان اندود در بنا نسبتاً رواج داشت و مرسوم بود، این نوع رو کاری در دوره ایلخانی به درجه کمال رسید از این رو یکی از آثار از خصوصیات برجسته تزیینات معماری دوره ایلخانی مهارت فوق العاده در گچ بری و استفاده زیادی بود که از آن به عنوان مختلف به عمل می آمد. از آثار معروف قرن هشتم ه. ق. که دارای تزیینات گچ بری به صورت طرح های گیاهی و هندسی هستند، می توان از ((مدرسه ی شمسیه)) یا ((بقعه سید شمس الدین)) در یزد یاد کرد فایده عملی تزیین گچ آن است که می توان آن را، به سرعت پخش و روی آن کار کرد و به همین جهت ارزان تمام می شود، در صورتی که آجرکاری و کاشی کاری، که یکی قبل و دیگری بعد از آن دوره رواج یافت، وقت بیشتری لازم دارند و نسبتاً گرانتر تمام می شوند بنابراین با رواج گچ بری در قرن هشتم ه. ق. از این شیوه بیشتر در جهت پوشاندن دیوارها با طرح های تزیینی استفاده شده است.

آثار تاریخی یزد:

مدرسه ضیایه _ یزد

مدرسه ضیایه معروف به ((زنداد اسکندر)) در محله ی فهادان یزد واقع شده است. ساخت این بنا در سال ۶۳۱ ه ق توسط مولانا ضیا الدین حسین رضی شروع شد و در سال ۷۰۵ ه-ق توسط پسران وی به پایان رسید. آن چه امروزه از این بنا باقی مانده، گنبدخانه ی مرتفع آن و آثاری از بناهای مجاور گنبد خانه است که در دوره ی اخیر تعمیر و بازسازی شده است.

گنبدخانه از خشت خام ساخته شده و دارای گنبد دو پوسته ی پیوسته است و هریک از اضلاع چهار دیوار زیرگنبد ۸/۸۰ متر است. این گنبد از لحاظ شکل و کاربردی زیرین آن، نمونه ی بارزی از هنر معماری سده ی هفتم هجری است و الگویی برای دیگر گنبدها بوده است. از کتیبه های سرتاسری بنا اثر چندانی باقی نیست.

موزه سکه یزد

موزه ی سکه و مردم شناسی حیدرزاده در خانه ی عرب زاده قرار دارد که از بناهای دوره ی قاجار است و در محله ی فهادان یزد واقع شده است. ورودی خانه به هشتی زیبایی می رسد که در سمت چپ، راهی به پشت بام و اصطبل، و در سمت راست، راهرویی به حیاط خانه دارد. تزئینات بنا شامل: گچبری های زیبا با نقش های اسلیمی منقوش، تالار بزرگ و کاربندی های بالای درهای مشرف به حیاط، اتاق های سه دری و پنج دری، گنچینه های زیبای چوبی و مسقف، هشتی با گچبری های زیبا و ... است. اشیا این موزه توسط آقای حیدرزاده، یکی از مجموعه داران و علاقه مندان میراث فرهنگی جمع آوری شده و شامل مجموعه ی سکه ها، اسکناس ها، قفل ها، زینت آلات، تسبیح، زنجیر، انگشتر، مهر، ابزار جنگی، وسایل پخت غذا، قباله ها، وسایل تزئینی، ترازو، وسایل روشنایی و ... است.

آتشکده زرتشتیان_یزد این آتشکده از آثار معماری معاصر است که به همت زرتشتیان یزد و پارسیان هند در سال ۱۳۱۳ با الهام گرفتن از سبک معماری آتشکده های پارسیان هند وزیر نظر ارباب جمشید امانت بنا شده است. ساختمان اصلی این آتشکده که ((آتش و رهام)) یا ((بهرام)) نیز خوانده می شود، در میان حیاط وسیعی بر بلندی قرار دارد و با درختان کاج و سرو احاطه شده است. حوضی مدور و بزرگ در محور ورودی بنا به زیبایی آن افزوده است. آتش مقدس در محفظه ای بلندتر از سطح زمین در اتاقی وسیع و دور از تابش خورشید قرار گرفته و در اطراف آن اتاق هایی برای انجام مراسم نیایش طراحی شده است. قدمت تاریخی آتش این آتشکده به ۱۵۱۵ سال است. گفته می شود این آتش از آتشکده ی ناهید پارس به روستای ((هفتادر)) منتقل شده و از آنجا به ترک آباد در اردکان نقل مکان کرده و پس از سی سال محافظت در غار ((اشکفت یزدان))، در سال ۱۳۲۵ به شهر یزد منتقل شده و در خانه ی دستور بزرگ شهر در محله ی دستوران قرار گرفته و سرانجام از آنجا به گاهنبارخانه و محل فعلی این آتش انتقال یافته است. سرستون ها و ازره های سنگی این بنا با نقش برجسته های زیبا، هنردست صنعتکاران، و هنرمندان اصفهانی است که پس از تراش خوردن، به یزد منتقل شده است.

باغ دولت آباد_یزد

محمد تقی خاند بافقی، مشهور به ((خان بزرگ)) (۱۲۱۳-۱۲۰۲ ه-ق) که سرسلسله ی خان های یزد در دوره ی شاهرخ میرزا بود، بانی ساخت بناهای بسیار و آبادی های فراوان در یزد است که از آن جمله می توان به ساخت قنات و باغ دولت آباد اشاره کرد. وی دستور داد پنج رشته قنات متصل به هم بسازند که طولانی ترین آن، قنات شهر یزد بود و در ۶۳ کیلومتری یزد قرار داشت. باغ زیبای دولت آباد در زمان خود از ارزش و اصالت خاصی برخوردار بود که به دستور محمد تقی خان طراحی و ساخته شد و آب آن از این قنات تامین می شد. این باغ به دو بخش مستطیل شکل تقسیم شده که عمود برهم واقع شده اند. بخش بزرگتر، باغ اندرونی است که باغ خصوصی و اقامتگاه خانوادگی بوده و اکنون آن را به عنوان باغ دولت آباد می شناسند.

بخش کوچکتر، در جانب شمال، باغ بیرونی است. این قسمت از باغ که ((بهشت آیین)) نامیده می شد، محل برگزاری تشریفات حکومتی و مراسم ورزشی بوده است. فضای سبز این باغ از درختان کاج، سرو، گل محمدی، درختان میوه، به خصوص انگور و انار پوشیده شده است.

کوشک دولت آباد_یزد

کوشک اصلی باغ دولت آباد دو طبقه است که در میان آن، حوضخانه ای با سقف کاربندی به چشم می خورد. در پشت آن، اتاق بادگیر قرار دارد و بلندترین بادگیر یزد بر فراز آن، سر برافراشته است. این بادگیر بیش از ۲۳ متر ارتفاع دارد و از چشمگیرترین ویژگی های بنای باغ محسوب میشود. بخشی از بادگیر ویران شده و اخیراً بر طبق عکس های کهن بازسازی شده است. در سه سوی حوضخانه، اتاق هایی وجود دارد که دو اتاق ارسی دار هستند و دیگری فاقد ارسی هستند.

مسجد جامع کبیر یزد

بدون تردید بنای این مسجد از شاهکارهای هنر معماری ایران محسوب می شود که در متون تاریخی با عناوینی چون مسجد جمعه ی شهرستان، مسجد جامع عتیق، مسجد جمعه ی قدیم و... از آن یاد شده است. این مسجد در ضلع غربی خیابان امام خمینی واقع شده و بنای آن، امیر علاء الدوله کالنجار در سده ی پنجم هجری بوده است، اما بنای کنونی مسجد در سده ی هشتم هجری توسط سید رکن الدین محمد قاضی بازسازی و مرمت شده است. برخی معتقدند در دوران پیش از اسلام در این محل آتشکده ای بر پا بوده که تا دوران بعد از اسلام نیز برقرار بوده است. این بنا شامل یک ایوان رفیع، گنبدخانه، دو شبستان تابستانه در طرفین، دو گرمخانه در ضلع شرقی و غربی، یک صحن وسیع مستطیل شکل و دو سردابه (پایاب) است. شش در ورودی در اضلاع مختلف بنا قرار دارد که ورودی اصلی آن در ضلع شرقی است و یک سردر رفیع دارد که بر فراز آن، دو مناره استوار شده است. این سردر زیبا با کتیبه ها و تزئینات کاشی معرق و نقوش گره چینی و اسلیمی تزئین شده است. ورودی شرقی به یک هشتی با سقف گنبدی گشوده می شود که به خاطر وجود کتیبه های سنگی و کاشی، آن را موزه ی کتیبه ها می خوانند. صحن مسجد در وسط دارای مهتابی بزرگی برای برگزاری نماز در فصول مختلف است. دورتادور صحن را رواق هایی با طاق های گشوده محصور کرده اند که بر زیبایی صحن افزوده اند. گنبد زیبای مسجد از نوع دو پوسته ی پیوسته است که بر آن نقش گل صابونکی معلقی با ظرافت اجرا شده و بر ساقه ی آن، عبارت ((الملك لله)) به خط کوفی تکرار شده است. دو منار مسجد از الحاقات دوره ی صفوی است.

ایوان و گنبد خانه مسجد جامع یزد

زیباترین بخش بنای مسجد جامع، مجموعه ی ایوان، گنبد خانه و فضاهای اطراف آن است. نمای ایوان بلند با مجموعه ای از تزئینات کاشی معرق و نقوش اسلیمی و گیاهی و گره چینی پوشیده شده که همراه با آجرهای ضربی، نقوش معلق و کتیبه های کاشی و معرق با خط کوفی بنایی مجموعه ای درخور تحسین آفریده است. آزاره ی ایوان و گنبدخانه با کاشی های شش ضلعی آبی رنگ پوشیده شده که وسط هر کدام با ترنج های کاشی معرق تزئین شده است. محراب اصلی واقع در گنبد خانه، با کاشی معرق و کتیبه ی آجر ضربی مزین شده است.

خانه ملک زاده_یزد

خانه ی ملک زاده، در محله ی فهادان یزد، از آثار دوره ی قاجار است. این خانه با نقشه ی نا منظم، در دو طبقه و پیرامون دو حیاط کوچک و بزرگ بنا شده که در زیر بخشی از آن، زیرزمینی با پوشش های طاق و گنبد وجود دارد. حیاط اصلی خانه، مستطیل شکل است و یک حوض کشیده و دو باغچه دارد. فضاهای معماری این خانه در سه جانب شمال غربی، جنوب غربی و جنوب شرقی گسترده شده اند. در ضلع شمال شرقی نیز دیواری به شکل طاقنما بازسازی شده است. در ضلع شمال

غربی، اتاق پنج دری زیبایی قرار دارد که با گچ بری، آینه کاری و نقاشی مزین شده و با توجه به این که نیم طبقه ای بر بالای خود دارد، دارای ارتفاع کمی است.

اتاق های دو طرف پنج دری، در دو طبقه ساخته شده اند. زیر قسمت اندرونی و در سه جانب حیاط، زیرزمینی احداث شده که راهی هم به پایاب قنات داشته، اما در حال حاضر این راه مسدود شده است. بخش بیرونی خانه با یک حیاط مربع شکل کوچک، در ضلع جنوب شرقی بنا واقع شده است. ضلع جنوب غربی دیوار ساده ای دارد و در اضلاع دیگر حیاط، چاه مطبخ، انباری و هیزم دان بنا شده اند. نمای بنا دارای ازاره آجری است و سردر اتاق ها با کاربند گچی و گچبری تزئین شده است.

مجموعه امیر چقماق_ یزد

امیر اعظم جلال الدین چقماق شامی، از امرا و سرداران عهد تیموری و حاکم یزد در خارج حصار شهر در محله ی دھوک با همدستی همسرش - سنی فاطمه خاتون - مسجد جمعه، خانقاه، کاروانسرا، حمام آب انبار، قنات خانه، بازار و چاه آب احداث کرد که هم اکنون این مجموعه، به تکیه و بازار کوچک، آب انبار و مسجد خلاصه می شود. در شرق میدان میر چقماق بازاری به نام حاجی قنبر وجود دارد که از بناهای نظام الدین حاجی قنبر وجود دارد که از بناهای نظام الدین حاجی قنبرجهانشاهی است. بعدها بر سردر این بازار، بنای زیبا و بلندی با اسلوب بناهایی که در تکایای یزد دیده می شود، ساخته شد. این بنای عظیم یکی از مشخصه های شهر یزد به شمار می رود. هرچند این بنا از آثار امیر چقماق نیست، به تکیه ی میر چقماق شهرت دارد. تکیه ی میر چقماق در میانه، دارای سردر رفیع با دو مناره ی زیبا بر روی جرزهای دو طرف و غرفه هایی دو طبقه در دوسوی سردر است. این بنا دارای تزئینات کاشی گاری و کتیبه نگاری و کاربندی است. نخل بزرگی به ابعاد ۵/۸*۵/۸*۵/۸ متر، در ضلع شرقی میدان قرار دارد و از بزرگترین نخل های یزد به شمار می رود.

این بنای عالی فرخنده وضع باصفا جای پاکانست و همتایش نباشد هیچ جا

منزل زهد و نماز و مامن اهل صلاح ملجا خاص و عوام و مقصود خوف ورجا

مدرسه رکینه_ یزد

مدرسه رکینه در جوار مسجد جامع یزد، بخشی از مجموعه بناهاست که توسط سید رکن الدین ابوالمکارم یزدی در حدود سال ۷۲۵ هـ-ق ساخته شده است. این مجموعه شامل: مدرسه، رصد خانه، کتابخانه ی سه هراز جلدی، دارالشفاء و خانقاه، از موقوفات سید رکن الدین بوده است. وی در سال ۷۳۲ هـ-ق درگذشت و در گنبدخانه ی مدرسه به خاک سپرده شد. اکنون تنها گنبدخانه ی این مدرسه برجای مانده است. این گنبدخانه، فضایی مربع شکل است که گنبدی از نوع دو پوسته ی پیوسته بر آن نهاده اند. فضای داخل مدرسه نیز از نظر تزئینات، بسیار غنی بوده و در شمار پرکاربردترین نمونه های موجود به شمار می آید.

گوردخمه یزد

دخمه ی زرتشتیان با دادگاه زرتشتیان، دو عمارت سنگی مدور برج مانند با فضای میان تهی است که در دامنه ی کوهپایه ی جنوبی شهر یزد در محله ی صفائیه قرار دارد. این محل در گذشته گورستان زرتشتیان بوده که مردگان را با آداب و سنن خاص و با انجام مراسم ویژه ای داخل دخمه می گذاشتند. اما این کار دیگر انجام نمی شود و زرتشتیان ایران مردگان خود را به خاک می سپارند. دخمه های یزد بر بلندای دو تپه و به فاصله ی پانصد متر از یکدیگر قرار گرفته اند. یکی از آن ها دخمه

ی ((مانکجی)) است که در سال ۱۲۲۵ هـ-ش بنا شده و دیگری دخمه ی ((گلستان)) است که در سال ۱۳۱۰ هـ-ش ساخته شده است.

خانه ملک التجار_ یزد

خانه ی ملک التجار_ در محدوده ی بازار یزد_ در زمه ی برجسته ترین آثار معماری قاجار قرار دارد. این خانه در اصل به وسیله ی حاجی علی عسگر شیرازی_ جد ملک التجار_ ساخته شده و چهار نسل از این خاندان در آن زندگی کرده اند.

بنا در دو طبقه و پیرامون حیاط مستطیل شکل ساخته شده است. ورودی ساختمان به شکل سردر و یک دالان طویل طراحی شده است. در میانه ی حیاط، یک حوض کشیده و در دو سوی آن، دو باغچه کوچک قرار دارد. ایوان های بزرگ در جانب شمال شرقی و جنوب شرقی بنا استوار است و در اضلاع دیگر، اتاق ها و تالارهایی با بازشوهای متعدد به داخل حیاط قرار دارند. بر روی سقف و دیوار اتاق ها و طاقنمای خانه ی ملک التجار تزئینات زیبای نقاشی مشاهده می شود که به دلیل شباهت اسلوب این نقاشی ها با نقاشی های نارنجستان اقوام شیراز، می توان حدس زد نقاش تزئینات این خانه نیز شیرازی بوده است.

بازار یزد

مجموعه ی بازارهای قدیمی یزد، معماری شهری وسیعی است که در جنوب برج و باروی شهر واقع شده و چندین بازار، تیمچه، سرا، مسجد، میدان، حسینیه، مدرسه، آب انبار، کاروانسرا و کارگاه تولیدی را در بر می گیرد. این مجموعه که در حکم ستون فقرات شهر قدیم یزد بوده، در قرن پنجم و ششم ه ق در یزد شکل گرفته و آن چه امروزه به عنوان بازار سنتی یزد شهرت دارد، تغییر یافته ی بازارهای قدیم در دوره ی پهلوی است.

نیمه ی شمالی بازار از لحاظ شرایط اقتصادی رونق بیشتری دارد. عمده ترین کالاهای مورد معامله در این قسمت: پارچه، شیرینی های یزدی، طلا و فرش است. بازار قیصریه نیز در حد فاصل میدان خان و مسجد خان قرار دارد و از نظر معماری نسبت به سایر بازارها از انتظام فضایی بهتری برخوردار است و توسط دو در چوبی که دارای ارزش هنری هستند، بسته می شود. در این بازار پارچه های یزدی عرضه می شود.

قدیمی ترین بخش بازار یزد به نام ((بازار حاجی قنبر)) از قرن نهم هجری به یادگار مانده و جزئی از مجموعه ی امیر چقماق محسوب می شود. در قرن سیزدهم هجری بر سر در این بازار، تکیه زیبای بلندی به شیوه ی دیگر تکایا ساخته شد که عمده تزئینات آن، کاشی معلق است. دیگر بازارهای یزد عبارتند از: تبریزیان، پنجه علی، زرگری، مسگری، محمد علی خان و ...

میبد

شهر میبد در پنجاه کیلومتری شمال غربی یزد واقع شده و کوچکترین شهرستان استان محسوب می شود. اشیاء و سفالینه ها ی بدست آمده ی پیش از تاریخ، سرباره های فلزی مکشوفه ی مربوط به عصر آهن، مصطبه ی عظیم خشتی دوره ی ماد، شهرسازی و آثار معماری وسیع دوران ساسانی مکشوف در نارین قلعه، مسجد متعلق به سده های اولیه ی اسلامی و آثار معماری گسترده و شهرسازی کهن دوره ی آل مظفر، حاکی از جایگاه فرهنگی و اعتبار تاریخی میبد است. واقع بودن در مرکز فلات ایران و دور بودن از مرزها، غناب بودن سفره های آب زیرزمینی و برخورداری از معادن غنی، به ویژه خاک مستعد کشاورزی و سفالگری و آجرپزی، میبد را به یک قطب بازرگانی و صنعتی تبدیل کرده است.

مسجد جامع میبد

مسجد جامع میبد، از مهم ترین بناهای تاریخی به جا مانده از دوران اسلامی است. این مسجد یک ایوانی، در واقع قلب شهر قدیم میبد بوده است. مجموعه مسجد جامع، با وسعتی در حدود سه هزار مترمربع شامل چندین فضای وابسته به هم است، با طرح معماری مستقل، در دوره های مختلفی ساخته و تکمیل شده اند. بخش های اصلی مسجد عبارتند از: صحن بزرگ، گنبد خانه و ایوان، همراه با شبستان های اطراف که فضای تابستانه به شمار می روند، و گرمخانه شرقی، غربی و شمالی که شبستان های زمستانی مسجد را تشکیل می دهند. مسجد امام حسن (ع) و مسجد جامع حسنعلی از بناهای این مجموعه هستند.

نارین قلعه (نارنج قلعه) _ میبد

نارین قلعه میبد بر بالای بلندترین نقطه شهر بر پشته ای گلی به ارتفاع ۲۵ متر بنا شده است. این بنا از مهمترین بناهای خشتی جهان است. پیشینه آن به هزاره سوم پیش از میلاد بازمیگردد و در دوره های اسلامی، به خصوص دوره آل مظفر مرمت و احیا شده است. موقعیت استراتژیک این کهن دژ به گونه ای است که به شهر میبد اشراف داشته و بام شهر بوده است.

این قلعه به شکل بیضی نامنظم با مساحت چهار هکتار و در پنج طبقه ساخته شده که در میان دیوارهای سنگین تو در تو محصور بوده و به وسیله خندق و برج و باروی مستحکمی از اطراف جدا شده است. ارگ کوچک میبد از خشت و گل بنا شده که اوایل، کهن ترین محل استقرار و سپس جایگاه حکومت و مرکز سیاسی و سازماندهی منطقه بوده و شامل فضاهای متعددی از جمله: شاه نشین، بخش ویژه، بخش مسکونی، دیوارها، برج ها، دربندها، خندق، تیرکش و جان پناه ها است.

برج کبوترخانه

برج کبوترخانه میبد که امروزه به برج فرمانداری شهرت دارد، تنها کبوترخانه موجود در میبد است. پوسته عظیم خشتی، با شش جرز داخلی، بخش اصلی بنا را تشکیل می دهد. ورودی کوچکی در سمت غرب این برج قرار دارد. دو راه پله، حرکت عمودی این مجموعه را فراهم می سازد. بدنه جرزهای کبوترخانه از حفره هایی به ابعاد ۲۰*۲۰ سانتی متر ساخته شده که آشیانه ی کبوتران است. چهار برجک و یک برج میانی بر بالای سقف، برای ورود و خروج کبوتران قرار دارد. رنگ تند مقرنس ها، عامل جذب پرندگان است.

مسجد جامع بفرویه _ میبد

مسجد جامع بفرویه که آن را ((مسجد حاجی ملک)) نیز می خوانند، در بفرویه از توابع شهرستان میبد واقع شده است. این مسجد دارای حیاط، گرمخانه، ایوان و شبستان تابستانی است. پیشینه بنا به استناد لوح کتیبه سردر ورودی غربی آن، به سده نهم ه-ق باز می گردد. شبستان تابستانی مسجد، با پوشش گنبدی، ایوانی بلند دارد و در ۲ طبقه ساخته شده است. گرمخانه مسجد نیز در جانب شرقی گنبد خانه با اندکی اختلاف سطح بنا شده که در دوره های بعد وسعت یافته است. در سمت قبله گنبد خانه، فضایی است که هم به عنوان محراب کاربرد دارد و هم روزنه ی بادگیری است که هوای زیر گنبد را خنک می کند. این مسجد از خشت و گل ساخته شده و فقط قسمتی از بام آن از آجر است.

چاپارخانه میبد

پیشینه، چاپارخانه در ایران به دوره ی هخامنشیان باز می گردد که به عنوان ایستگاههای مبادلات نامه ای مورد استفاده بوده اند. چاپارخانه ها وظیفه، نگهداری و تیمار تعدادی اسب تیزرو و پیک تازه نفس جهت ارسال و مبادله سریع نامه ها و امانات را بر عهده داشتند. بنای چاپارخانه به صورت قلعه ساخته می شده تا دفاع و حفاظت از آن امکان پذیر باشد. در ساخت برج ها، دیوارهای بلند و محل های دیده بانی و تیراندازی و فراهم آمدن شرایط خوب دفاعی، از اهمیت خاصی برخوردار بوده است. چاپارخانه ی میبد، بنایی خشتی است که در کنار کاروانسرای میبد قرار دارد. این بنا به شیوه ی دوره ی قاجار و بر سر شاهراه قدیمی ری_ کرمان ساخته شده است. این بنا شامل یک محوطه ی روباز، دو محوطه ی سرپوشیده، اتاق های رئیس چاپارخانه، اصطبل های نگهداری اسب و محلی برای اقامت پیک ها و نگهبانان بوده است. این چاپارخانه در سال های اخیر مرمت شده و به موزه ی پست میبد و به موزه ی پست میبد تبدیل شده است.

کاروانسرای خرائق_ اردکان

کاروانسرای خرائق یا رباط شاهزاده، واقع در روستای تاریخی خرائق اردکان از بناهای دوره ی قاجار است که به دستور محمد ولی میرزا، فرزند فتحعلی شاه قاجار و در محل بنای رباط قدیم ساخته شده است. برخی معتقدند این بنا مربوط به دوره ی صفوی است.

این کاروانسرای آجری در چهار قسمت مختلف، برای چهار فصل بنا شده و در چهار طرف بنا چهار مدخل وجود دارد که مدخل شمال غربی و جنوبی دارای فضایی مسقف با پوشش گنبدی است و مدخل شمال شرقی به فضای روباز راه دارد.

قلعه ی مهر پادین_ مهریز

قلعه ی تاریخی مهر پادین از بی نظرترین قلعه های روستایی است که تا چنی پیش، فعال و مسکونی بوده است. برخی پیشینه ی این قلعه را به دوره ی صفوی نسبت می دهند و گروهی آن را مربوط به دوره ی حکومت آل مظفر می دانند. بنای برج، پلانی چهارگوش دارد و ۹ برج ساده ی خشتی در چهار قسمت حصار بیرونی و داخلی آن دیده می شود. فضاهای داخلی قلعه در دو حصار به ارتفاع ۵/۶ متر محصور است. هر دو حصار به صورت چینه ای از خشت و گل ساخته شده که بخش فوقانی آن ها فرم و شکل کنگره ای دارد. برج های حصار درونی، تیرکش ها و روزنه هایی برای دفاع دارد که با فرم های هندسی و منظم خشتی تزئین شده است. درون قلعه، فضاهای گوناگونی از قبیل اصطبل، بخش مسکونی (شاه نشین و عام نشین)، انبار نگهداری کالا، فضای عمومی یا مذهبی و... به چشم می خورد. فضاهای شاه نشین در مرتفع ترین بخش بنا_ بر بالای فضای ورودی_ قرار دارد که بر تمامی فضاهای داخلی و محوطه ی خارجی مشرف است. پوشش بیشتر فضاهای درونی، طاق آهنگ است و طاقچه و رف دارند. اتاق های پایین، جهت نگهداری احشام و طبقه ی فوقانی، محل سکونت و زندگی بوده است. دسترسی به راه ارتباطی دو طبقه، از طریق راه پله ای باریک و خشتی میسر می شود.

گنبد عالی_ ابرکوه

بنای گنبد عالی (علی) در سه کیلومتری شرق ابرکوه، بر روی تپه ای مشرف به جاده ی شهر قدیمی قرار دارد. این بنا از سالم ترین بناهای دوره ی سلجوقی است و در زمره ی ماندگارترین و نفیس ترین بناها از حیث هنر معماری ایران قرار دارد. این بنای تمام سنگی، روی تخت گاهی چهارگوش بنا شده که از سطح زمین دو متر ارتفاع دارد. در ساخت گنبد، سنگ ها با ملاتی از مخلوط گچ و ماسه، روی هم چیده شده و شکاف بین سنگ ها با همان ملات پر شده است.

شکل گنبد از خارج و داخل هشت ضلعی است. نقشه ی هشت ضلعی این گنبد_ که هیچ گونه طاقنما، ستونچه و یا عناصر تزئینی معماری در آن دیده نمی شود_ به صورت گسترده به عنوان الگویی در ساخت دیگر بناهای آرامگاهی استفاده شده است. تنها تزئینات این بنا، دو رشته کتیبه ی کوفی است که یکی از آن ها در بالای ورودی گنبد و دیگری در انتهای ساقه ی آن و زیر سه ردیف مقرنس قرار گرفته است. مقرنس های انتهای ساقه ی گنبد به صورت حلقه ای دور بنا را فرا گرفته اند که از ساقه ی گنبد برجسته ترند و به صورت قرنیز، حافظ کتیبه های زیرین در برابر برف و باران هستند. سردابی در زیر گنبد وجود دارد که با پیمودن سه پله می توان به داخل آن راه یافت. بنای گنبد عالی، آرامگاه امیر عمید الدین شمس الدوله دیلمی و مادرش است که به دستور فرزندش، فیروشان ساخته شده است. در حال حاضر هیچ اثری از قبور بنا مشاهده نمی شود.

مسجد جامع ابرکوه

مسجد جامع ابرکوه(ابرقو) مسجدی چهار ایوانی است که پیرامون صحن مستطیل شکلی قرار گرفته و شامل دهلیز، شبستان و محراب است. بنای مسجد از آثار دوره ی مغول است ولی قسمت های قدیمی تر، به ویژه شبستان گنبد داری که بین ایوان جنوبی و شرقی بر پا شده نیز در آن به چشم می خورد و هم چنین الحاقات پس از این دوره را شامل می شود. به نظر می رسد که در اواخر سلطنت سلطان ابوسعید ایلخانی، اقدامات بسیاری در جهت بازسازی و زیبایی بنا انجام شده که محراب گچبری با شکوه و زیبای ایوان شرقی از آن جمله است. سال ها بعد، محراب دیگری نیز در امتداد ایوان اصلی بنا را اصلاح کرده است. ورودی مسجد در ضلع شمالی قرار دارد و دارای سردر بلند و زیبایی است. در میانه ی صفا ی مسجد، زیرزمین وسیعی برای اقامه ی نماز در تابستان بنا شده است. شبستان اصلی مسجد در جانب جنوب شرقی قرار دارد. در ساخت این بنا از خشت خام استفاده شده است.

خانه آقازاده_ ابرکوه

خانه ی آقا زاده در محله ی دروازه میدان و در مجاورت سه خانه ی تاریخی سید علی آقا، موسوی و حسینی دوست واقع شده است. این خانه که در تملک حاج سید علی آقا، معروف به آقا زاده، از نوادگان حاج محمد حسین است، در اواخر دوره ی قاجار و توسط هنرمند معمار، استاد رضا ساخته شد. این خانه ی دو طبقه در زمینی به مساحت تقریبی ۱۵۰۰ متر مربع به شیوه ی سنتی و پیرامون حیاط مستطیل شکلی ساخته شده است. سردر ورودی بنا در ضلع شمال غربی آن قرار گرفته و از طریق دالانی به گوشه ی حیاط راه پیدا می کند. حیاط در میانه، دارای حوضی کشیده است و در طرفین حوض، دو باغچه به چشم می خورد. فضاهای مختلف معماری در دو طبقه و در سه ضلع این حیاط گسترده شده است. قسمت های اصلی بنا در دو ضلع عرضی حیاط جای دارند که در آن میان، بناهای ضلع جنوب غربی با ارتفاع دو طبقه، بادگیر مرتفع و زیبا و نیز پوشش کلاه فرنگی تالار، از برجستگی خاصی برخوردار است. در قسمت جنوبی ایوان، تالار مستطیل شکلی قرار دارد که در بالا دارای پوشش کلاه فرنگی با تزئینات زیبای مقرنس و قطار بندی است.

مدرسه نظامیه_ ابرکوه

بازمانده ی بنای مدرسه ی نظامیه ی ابرکوه شامل سردر و دو مناره ی بالای آن است که مجاور خیابان اصلی شهر قرار گرفته و آن را مربوط به مسجد و مدرسه ای می دانند که توسط نظام الملک ابرقویی و پسرش در این محل ساخته شده است و آن را ((سردر نظامیه)) نیز می خوانند. در این بنا از آجر به عنوان پوشش بیرونی بنا، از سنگ های تراشیده برای جرزها و پایه های مناره ها و از خشت خام جهت ساخت هسته ی اصلی استفاده شده است. بدنه ی مناره ها از کاشی فیروزه ای رنگ پوشیده شده که به خط کوفی بنایی با کلمات ((الله اکبر)) تزئین شده است.

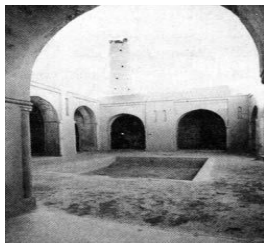
مقبره مولا علی کرم_ ابرکوه

مقبره ی مولا علی کرم، بنایی است چهار طاقی با مصالح خشت خام و گل که در محله ی گل کاران شهرستان ابرکوه واقع شده است. چهار فرورفتگی ایوان مانند در چهار طرف بنا وجود دارد که پوشش روی آن قوس جناقی است و باربری گنبد را بر عهده دارد. چهار فرورفتگی کوچک تر که در گوشه های پخ شده داخل بنا وجود دارد، باعث ایجاد فضای بیشتر و تقلیل قطر دیوار شده است. گنبد بروی فضای ۷*۷ متر بنا شده و مساحتی در حدود ۸۵ متر مربع دارد. گفته می شود ملا علی کرم، خواهر زاده ی کریم خان زند بوده که در ابرکوه برای وی کرامات بسیار قائل بوده اند.

مسجد زردک_ اردکان

مسجد زردک در شمال غرب اردکان، از مساجد قدیمی این شهر است و از نظر ویژگی های معماری، به سده های پنجم و ششم هجری تعلق دارد. مصالح به کار رفته در این بنای تاریخی، خشت و گل است که موجب شده این مسجد با لقب ((گنج گلین)) شناخته و معرفی شود. این مسجد دارای شبستان، گرمخانه، صحن و گنبد است اما آثار به جا مانده در اطراف این بنا، گواه آن است که در گذشته، این مسجد دارای فضاهای دیگری نیز بوده است.

مسجد فهرج یزد

فهرج نام آبادی کوچکی است در شرق یزد که به لحاظ قدمت تاریخی واجد ارزش فراوان است. روش ساخت: ساختمان مسجد تماماً خشت و گل است که به لحاظ ساختمانی جزو نوادر معماری گلچین محسوب می شود. پوسته نازکی از گچ، قسمت هایی از معماری داخلی مسجد را پوشانیده است. در بخش های محدودی از بنا آجر به کار رفته است. آجرهای هره که فضای مسقف را به ارتفاع یک پله از صحن متمایز می کنند از آن جمله است. شرفی ها نیز آجری اند. هرچند که بخش غالب آنها در جریان مرمت به بنا اضافه شده اند اما وجود آجرهای قدیمی، کاربرد محدود آجر را در بنا خبر می دهند.

تزیینات: معماری مسجد اساساً تک مناره خشتی معماری ساده و بی تکلفی است و تزیینات آن متأثر از اولین مسجدی که در مدینه ساخته شد کم یا بیش در مساجد صدر اسلام نیز دیده می شود. در دیوار قبله، قاب بندی مختصری وجود دارد که جهت قبله را مشخص می کند. بعدها این محل به محراب تبدیل شده است. وجود دو در تزیینی در دیوار شرقی بنا نیز از تزیینات شاخص اثر می باشد. ستون ها از آنجا که با خشت ساخته شده است، قطور و حجیم به نظر می رسد. گوشه اغلب آن ها گرد شده است تا به لحاظ بصری، تناسب ستون تعدیل گردد. فرورفتگی های تزیینی در قسمت فوقانی ستون های مشرف به حیاط وجود دارند که ظاهراً جنبه بصری داشته است، در تعدیل تناسبات نمای داخلی مسجد موثر بوده است. همین گونه تزیینات در معماری مسجد ابن طولون قاهره نیز به چشم می خورد که احتمالاً پیوند فرهنگی را در دو سرزمین اسلامی علامت می دهد. مناره: مسجد جامع فهرج تک مناره است که این مناره به عنوان نشانه آبادی نیز از دور نمایان است. این عنصر معماری و نیز گرمخانه کوچک مجاور آن که تماماً از خشت بنا شده اند به دلیل کاهش ابعاد خشت ها در مقایسه با مسجد اولیه، جزء عناصر الحاقی به مسجد محسوب می شوند که احتمالاً در قرن چهارم و پنجم به بنا اضافه شده اند. در و پنجره: اصالتاً فاقد در و پنجره بوده است. تنها، نقش دو در به رنگ اخراپی به صورت فرورفته، بر دیوار شرقی مسجد باقی است که ممکن است بیانی رمزی داشته است. کلیه درهای چوبی مسجد که از چوب چنار ساخته شده اند، ساخته کارگاه نجاری میراث فرهنگی است که در ده های اخیر در جریان مرمت به بنا اضافه شده است. صحن: صحن کوچکی در میانه مسجد، اصلی ترین فضایی است که در تشکیل کلیت معماری مسجد نقش موثری را ایفا می کند. صحن در معماری مسجد

به فضایی ((خالی)) گفته می شود که به کمک فضاهای ((پر)) تعریف می شود که ترکیب آنها با هم، کل واحدی را به وجود می آورد که عناصر متشکله آن در تعامل با یکدیگر تشخیص می یابند. سقف صحن یا به عبارت دیگر، گنبد آسمان، بنا بر نظر آقای سید حسن نصر یادآور شرح صدری است که که خداوند به رسول گرامی اش محمد مصطفی عنایت فرمود. این فضای مذکور، از مسجد بسیار ساده ی پیامبر در مدینه الگو می گیرد که طراحی و ساخت اغلب مساجد در سرزمین اسلامی تداوم و تکامل یافته آن است.

بعد از بررسی برخی از آثار تاریخی یزد و عناصر و تزیینات معماری آن درمیابیم که:

- فهم تاریخ تحول معماری ایران، بدون فهم تاثیر فرهنگ اسلامی بر معماری ایران ممکن نیست. در عین حال شناخت معماری اسلامی در سطح جهان، بدون شناخت معماری ایران، کامل نمی شود. نبوغ ایرانیان در فهم ارزش های دینی و برگرفته از مکتب اسلام و ترجمه آنها به زبان معماری و شهرسازی، در واقع جلوه های بارزی از تولید تمدن است که در فرهنگ ایرانی و جهان بینی اسلامی ریشه دارد.
- تجربه تولید تمدن در ایران، در زمانه بسیار حساسی که قرار داریم و غرب با نحوه تفکر، ارزش ها و روش های خود از هر سو ما را محاصره کرده است، گرانبهارترین تجربه ای است که می تواند در صورت بهره برداری شایسته، مانع انقطاع فرهنگی شود.

• حل طرح مسئله

۱. محدودیت های معماری یزد که معماری یزد را با مشکل مواجه می سازد: زیاد بودن شوره در یزد است و در صورتی که آجر در پی ساختمان بر اثر بارش باران و آب پاشی و یا بخار کمی که از زمین بیرون میاد شوره فعال شده و آجر را می خورد. در مجاورت زمین کمتر از آجر استفاده می شود. استفاده آجر در یزد بیشتر در بناهای عمومی مانند مسجد و مداس دیده می شود.
۲. تشعشع فوق العاده آفتاب و انعکاس نور نیز از محدودیت های معماری یزد به شمار می رود. در صورتی که نمای ساختمان با آجر پوشانده شده باشد آفتاب را به خود جذب کرده و زندگی داخل ساختمان را غیر قابل تحمل می سازد. اما با اندود کردن دیواره های داخل ساختمان با کاه گل علاوه بر اینکه زیبایی خاصی به بنا می دهد از جذب حرارت جلوگیری می شود.
۳. بادگیر در اکثر خانه های یزد دیده می شود طبیعی ترین وسیله تهویه است. بادگیر ها شکل های مختلفی با توجه به محل کاربرد از جمله یک طرفه، دو طرفه و چهار طرفه و چهار گوش و مستطیل و هشت گوش به خود می گیرد.
۴. آفتاب گیرها: تیغه های نازکی به قطر ۱۲ سانتی متر که به طور عمودی یا افقی جلوی اتاق هایی که روبه جنوب شرقی است ساخته می شوند. تیغه ها عمودی به طول ۱۲ سانتی متر و تیغه ها افقی به طول ۴۰ سانتی متر می رسیده است. ساختن آفتاب گیرها کار پر زحمتی است و حدود ۴۰ سال است که ساختن آنها متروک شده و به تقلید از بناهای غربی درها را از صورت مستطیل بیرون آورده اند به همراه آفتاب گیرها زدن سقف های کاذب که در ارتفاعی پایین تر از سقف اصلی ساخته می شد به فراموشی سپرده شده است. در حالی که سقف های کاذب علاوه بر اینکه حجم اتاق را مردم وار میکرده است عایقی از هوا بین کمرپوش یا خنچه و سقف اصلی به وجود می آورد.
۵. راه های ایجاد هوای سرد و گرم در ساختمان های یزد: یکی از راههایی که می توان ورود سرما ی زمستان و گرمای تابستان را به داخل اتاق ها جلوگیری کرد برپا نمودن دیواری است که از خشت خام و اندود های کاه گل و سیم گل

همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران

یزد - بهمن ماه ۱۳۹۴

National conference of native architecture & urbanism of IRAN

وارزه ساخته می شود. بنابراین رنگ کاه گل علاوه بر زیبایی نما، از جذب حرارت آفتاب و سوز زمستان جلوگیری به عمل می آورد.

۶. کوچه های یزد: در قدیمی ترین محله یزد یعنی فهادان وجود دارد با آنکه بارها تجدید بنا شده است و نظم کلی آن ها بهم خورده است اما هنوز می توان بافت شطرنجی شهر یزد را از آن استنباط کرد. کوچه ها اکثراً از شمال به جنوب و به موازات یکدیگر قرار گرفته اند و طرح اصیل دژهای ایرانی و شهرهای قدیمی ایران را به یاد می آورند. اما این نظم در شهر بهم خورده است و کوچه ها بر اثر گسترش طبیعی و غیر اصولی شهر به صورت پیچ در پیچ درآمده اند.

۷. به کار گیری شیوه و روش های معماری اسلامی البته به روش نوین ولی با حفظ همان ارزش ها ما را مستقل و بی نیاز از جوامع غرب در ساختمان سازی می نماید.

منابع:

پیر نیا، محمد کریم _ آشنایی با معماری اسلامی ایران

حاتم، غلامعلی، هنر و تمدن اسلامی (۱)

مقاله مندرج در مجلات

مجله فرهنگ یزد، شماره ۱۸ و ۱۹، بهار و تابستان ۱۳۸۳

جامع یزد: بقلم علی جندقی، یغما ۱: ۷۸_۸۳

واکاوی تحولات ارایه ای داخلی گنبد در شیوه یزد و تاثیرات آن بر سایر بناها در ایران: تالیف محمد حسین خادم زاده و فائزه اصفهانی پور

کتاب های خاص یزد

سیری در عناصر و تزئینات معماری یزد

آتشکده یزدان (با تاریخ یزد): تالیف عبدالحسین آیتی، یزد، ۱۳۱۷ ش،

ضمناً حسب مورد از کتاب دوحه الازهار، اثر زین العابدین امیر عبیدی نوید شیرازی، تاریخ طبری، چهار مقاله، اثر احمد بن علی نظامی عروضی سمرقندی، مراحل برجسته در معماری امروز ایران، اثر پروفیسور آرتور اپهام پوپ